

Główne kierunki pisarstwa społeczno-pedagogicznego Fryderyka Wilhelma Foerstera (1869-1966)

Z niepokojem obserwuje się we współczesnym świecie przejawy głębokiego kryzysu moralnego, który obejmuje młodzież, rodzinę, grupy społeczne i narody. Zachwianie wielu podstawowych norm i wartości, nasilenie agresji, brutalizacji, terroryzmu, załamanie więzi międzyludzkiej wspólnoty pociąga za sobą powszechność postaw konsumpcyjnych, cynizmu, ksenofobii i chęci odwetu. Dlatego współczesna edukacja nie może ograniczać się do kształtowania intelektu, przekazania wiedzy, lecz powinna podjąć usilne starania w postaci długoterminowych działań na rzecz kształtowania ludzkiej wrażliwości, głęboko humanistycznych postaw oraz budowania poczucia ludzkiej wspólnoty. Wyprowadzając treści tej edukacji z diagnozy współczesnej dramatycznie uwikłanej kondycji ludzkiej można jednocześnie sięgać do tradycji, do teorii i praktyki pedagogicznej, o której często zapomina się w pogoni za tym co nowe, a przecież nie zawsze lepsze.

Do wyjątkowych postaci niezbyt jeszcze odległej historii myśli pedagogicznej należy Fryderyk Wilhelm Foerster (1869-1966). Zapoznanie i przypomnienie niektórych elementów twórczości tego wybitnego wychowawcy i moralisty może wnieść niejedną nową myśl do rozważań nad współczesną pedagogiką, nie tylko zorientowaną na światopogląd chrześcijański, ale w pełnym wymiarze pedagogiką humanistyczną.

1. Zarys biograficzny Fryderyka Wilhelma Foerstera

F. W. Foerster urodził się w Berlinie w 1869 r. Jego ojcem był ceniony profesor, a później rektor Uniwersytetu w Berlinie, zaś matką Karolina z Paschen'ów¹. Maturę otrzymał w 1889 r., a następnie poświęcił się studiom filozofii i ekonomii politycznej na Uniwersytecie we Fryburgu Badańskim i w Berlinie. Otrzymał staranne wykształcenie wykazując zamiłowanie do pracy naukowo-badawczej z zakresu nauk humanistycznych.

W 1893 roku Foerster został doktorem filozofii na podstawie rozprawy pod tytułem „Rozwój etyki Kanta aż do krytyki czystego rozumu” („Die Entwicklung der Kantischen Ethik”) i objął funkcję redaktora tygodnika „Kultura Etyczna” na łamach której zwalczał politykę mocarstwową Bismarcka i pruski typ kultury niemieckiej, za co musiał wyemigrować do Szwajcarii. Osiedlił się w Zurichu, gdzie prowadził wykłady z zakresu etyki „niezależnej” w duchu bezwyznaniowym na kursach dla młodocianych robotników. Był entuzjastą światopoglądu wyzwolonego z obciążeń religijnych, żywo interesował się ruchem robotniczym i zagadnieniami społeczno-politycznymi.

Dla pogłębienia wiedzy socjologicznej udał się w podróż do Anglii i Stanów Zjednoczonych. Bogactwo spostrzeżeń z tych podróży spowodowało rewizję jego dotychczasowych poglądów. Około trzydziestego roku życia z ateisty stał się głęboko wierzącym chrześcijaninem. Z przeciwnika religii i Kościoła, zwłaszcza Kościoła katolickiego, stał się ich obrońcą, chociaż formalnie do końca życia przynależał do protestantyzmu².

¹ I. J. Rapacki, Wstęp do pracy F. W. Foerstera, *Chrześcijaństwo i walka klas*, Warszawa 1910, s. VII. J. Mirski, *Fryderyk Wilhelm Foerster — profil osobistości*, w: „Przegląd Współczesny” 1925, nr 35, s. 367 i dalsze. Obaj polscy biografowie podkreślali, że dom rodzinny nastawił krytycznie młodego Foerstera wobec kultu ducha pruskiego, imperializmu i wszelkiej przemocy.

² A. Karpowicz, *Zwiazstan powrotnej fali — dr Fr. Foerster*, Druk „Znicz”, Wilno 1925, s. 4 i dalsze.

W 1899 r. Foerster habilitował się w Zurichskiej Wszechnicy na podstawie rozprawy „O wolności woli i odpowiedzialności” („Willenfreiheit und Werantwortlichkeit”), a w 1901 r. otrzymał prawo wykładania filozofii na Politechnice w Zurichu, gdzie został mianowanym profesorem. Jednocześnie brał udział w bezpośredniej działalności charytatywnej dla ubogich w Zurichu.

W 1903 r. ustąpił ze stanowiska sekretarza Międzynarodowego Związku Kultury Etycznej i poświęcił się pisaniu prac pedagogicznych i socjologicznych, które przyniosły mu rozgłos w całej Europie, a także poza nią. W 1913 r. Foerster objął katedrę pedagogiki w Wiedniu, w rok później wykładał filozofię i pedagogikę w Monachium skąd w 1916 r., ze względu na poglądy społeczno-polityczne, został wydalony. Po upadku Niemiec w 1918 r. osiadł w Lucernie, gdzie zajmował się pracą publicystyczną i naukową.

Postać Foerstera budziła w Niemczech duże zainteresowanie, przez niektórych publicystów był atakowany i szykanowany za poglądy religijne, filozoficzne i polityczne, przez innych akceptowany, popierany, a nawet swoiście uwielbiany. Takie też zróżnicowanie oceny działalności prac Foerstera znajdujemy w dwóch pierwszych biograficznych pracach o nim wydanych w 1922 roku³. Po 1933 roku w Niemczech hitlerowskich nie ukazała się żadna o nim publikacja. W wyniku dojścia do władzy hitlerowców Foerster został pozbawiony obywatelstwa niemieckiego. Będąc na wygnaniu zamieszkał w Paryżu, gdzie nadal pisał swoje prace.

W latach 1942-1956 Foerster przebywał w Nowym Jorku. W 1961 r. powstało założone przez jego uczniów i przyjaciół Stowarzyszenie Fryderyk Wilhelm Foerster Gesellschaft, które wydawało krytyczne opracowania dzieł pisarza. Zmarł w Kilchbergu koło Zurichu dnia 9 stycznia 1966 roku.

Fryderyk W. Foerster otrzymał liczne doktoraty honorowe, złoty medal za zasługi dla chrześcijańskiej kultury od Uniwersytetu Katolickiego w Windsor w Kanadzie, a w 1964 r. wyraził uznania i błogosławieństwo od papieża Pawła VI⁴.

2. Pisarstwo społeczno-pedagogiczne F. W. Foerstera

Foerster w całej pełni dostrzegał dystans, jaki nastąpił na przelomie XIX i XX wieku między postępowaniem materialnym i technicznym będącym udziałem rozwoju ludzkości, a jej możliwościami duchowymi i moralnymi sprostania nowym wyzwaniom cywilizacyjnym. Uważał, że postęp cywilizacji jest w istocie tylko próbą opanowania przyrody, a cała możliwość intelektualna człowieka kierowana jest przede wszystkim na usługi cywilizacji materialno-technicznej, której nie towarzyszy dostateczny wzrost kultury i rozwoju duchowego człowieka. Wyrazem kultury jest panowanie człowieka nad sobą, nad własną naturą, podporządkowanie wszelkich potrzeb indywidualnych potrzebom duchowym życia. Dlatego trzeba kształtować charakter moralny jednostki, przygotować do odporności przeciw negatywnym wpływom, przyzwyczajając do ofiarności i miłości, rozumienia cierpienia, szacunku dla innego człowieka.

W 1904 r. ogłosił swoje dzieło pedagogiczne „Nauka o młodości” („Jugendlehre”) stanowiące fundamenty jego pedagogiki, a jej przygotowanie pochłonęło blisko 10 lat pracy⁵. Następne jego prace rozchodzące się na ogół w setkach tysięcy egzemplarzy były następujące: „Wiedza o życiu” („Lebenskunde” 1904), „Technika i etyka” („Technik und Ethik” 1905), „Szkoła i charakter” („Schule und Charakter” 1907), „Etyka i pedagogika płciowa” („Sexualethik und Sexualpädagogik” 1908), „Chrześcijaństwo i walka klas” („Christentum und Klassenkampf” 1908), „Umiejętność życia” („Lebensführung” 1909), „Autorytet a wolność” („Autorität und Freiheit” 1910), „Wychowanie obywatelskie” („Staatsbürgerliche Erziehung” 1910), „Wina i pokuta” („Schuld und Sühne” 1911) i inne⁶.

³ Dr. Walter Fabian, *Fr. W. Foerster*, Berlin 1922 oraz Dr Ludwig Pilger, *Fr. W. Foerster*, München 1922.

⁴ „Encyklopedia Katolicka”, Lublin 1989, t. V, a. 359.

⁵ W Polsce wydano tę pracę w dwu częściach: „Nauka życia. Książka dla rodziców i wychowawców”, stręciła M. Bujno-Arciowa, Warszawa 1907 oraz „Nauka życia – pogadanki etyczne”, Warszawa 1912 i „Nauka życia w przykładach”, książka dla rodziców i wychowawców, cz. 2, Warszawa 1912.

⁶ J. Mirski, op. cit., a. 384-385.

W pracach tych poruszał Foerster zagadnienia etyczne, socjalne, ekonomiczne, techniczne, a przede wszystkim pedagogiczne, wszystkie je traktując w ścisłym związku ze sobą i wszystkie ich rozwiązania szukając w jednym źródle, to jest w chrześcijaństwie objawionym w Ewangelii i nauce Kościoła. Okres ten okazał się również bardzo twórczym dla jego działalności publicystycznej, ponieważ – jak podawał T. Pasierbiński – w latach 1893-1909 opublikował Foerster około 105 artykułów⁷.

W okresie pierwszej wojny światowej Foerster zabierał głos poprzez swoje prace w sprawach wojny, przemocy i militarystyki. Należą do nich „Polityka świata i sumienie świata” („Weltpolitik und Weltgewissen”) oraz później „Chrystus a życie człowieka” („Christus und das menschliche Leben”). W 1923 r. wydał pisarz niewielkie dzieło „Dusza młodzieży, jej dążenia i cele” („Jugendseele, Jugendbewegung und Jugendziel”), omawiające potężny ruch wewnętrznej odnowy, który po wojnie pojawił się wśród młodzieży niemieckiej. Głoszony w tych pracach pogląd o pogłębieniu moralnych dyspozycji człowieka przez inspirację religijną zawiódł Foerstera do postulatów odrodzenia ludzkości, a zwłaszcza Niemców, przez nowe, oparte na religijnej podstawie wychowanie młodych pokoleń. To zaś, dzięki ścisłemu związkowi wychowania z ustrojem społeczno-politycznym do konieczności gruntownego przekształcenia całej polityki w duchu moralności chrześcijańskiej.

Dzieła Foerstera przetłumaczone na wiele języków czytały miliony ludzi. Jak ocenił to polski historyk wychowania Ludwik Chmaj, ten ogromny wpływ zawdzięczał Foerster nie tylko temu, że przez całe życie walczył nieugięcie przeciwko nacjonalizmowi i militarystyce niemieckiej oraz ostrzegał świat przed niemiecką zaborczością, ale i temu także, że widząc całkowicie odejście ludzi od zasad moralności chrześcijańskiej i upatrując w tym źródło sprzeczności rozdzierających życie państw i narodów, usiłował pozyskać ludzi dla nowego ideału wychowania zbudowanego na zasadach religijnych⁸. Ponieważ Foerster stał poza wszelkimi wyznaczeniami chrześcijańskimi i nie przemawiał w interesie żadnego z nich, budził głębokie zaufanie do swych wysiłków moralnego odrodzenia człowieka.

Wachlarz problemów pedagogicznych podejmowanych w pracach Foerstera był niezwykle szeroki, dotyczył zwłaszcza szkoły, rodziny, wychowania moralnego, społecznego, seksualnego i wielu innych. Szczególnie wiele miejsca w swoich pracach poświęcił Foerster kształceniu charakteru jako głównemu celowi wychowania.

Dostrzegając przejawy anarchii duchowej, nasilenie antagonizmów społecznych i narodowych, kult przemocy, wybujały seksualizm, widział Foerster źródła ich przejawów w braku ostoi moralnej wobec zewnętrznych wpływów. Nawrót do chrześcijaństwa i kształcenie na jego zasadach charakteru człowieka wydał mu się koniecznością, którą chciał wesprzeć swoim pisarstwem. Pisarz uważał, że „charakter jest skupieniem i wzmocnieniem siły woli, charakter jest ochroną przed zewnętrznymi ponętami świata, charakter jest wolnością człowieka wobec jego „ja” zmysłowego, charakter jest jednością wobec różniczkowania i rozdwojenia, charakter jest przezwyższeniem rozmaitego tchórzostwa i miękkości”⁹. Kształcić charakter – według Foerstera – oznaczało „wiązać czas z wiecznością, a pierwiastki znikome z trwałymi. Prawdziwe kształcenie charakteru to triumf bezwzględny nad względnym, kategorię nad hipotetycznym”¹⁰.

Charakter idealny, odpowiadający wszystkim wymaganiom życia, polega – zdaniem Foerstera – na właściwym samookreślaniu się wewnętrznym, niewzruszonej stałości i wytrwałości, woli

⁷ T. Pasierbiński, *Poglądy społeczno-filozoficzne Fryderyka Wilhelma Foerstera*, w: *Studia nad pedagogiką XX wieku*, t. IV, Warszawa 1962, s. 203.

⁸ L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warszawa 1962, s. 446.

⁹ F. W. Foerster, *Szkola i charakter, zagadnienia moralno-pedagogiczne życia szkolnego*, Lwów 1928, przekład Jana Kramera i Bolesława Kaprockiego, s. 22 W polskiej przedmowie do tej pracy czytamy: „Dzieło to musi się stać pismem świętym każdego wychowania, kto je zgłębił, ten stał się prawdziwym wychowawcą, dla wierzących w odrodzenie moralne zachwaszczonych dusz musi się dzieło to stać codziennym chlebem duszy. Trzeźwość i słuszność wypowiedzianych poglądów musi dla „sprawy foersterowskiej” zjednać każdego, chociażby wiele wymogów tej książki uważał za przestarzałe”, s. XVI.

¹⁰ F. W. Foerster, *Religia a kształcenie charakteru, dociekania psychologiczne i pedagogiczne wskazania*, przekład J. Mirski, Poznań 1935, s. 239.

osobistej oraz poświęceniu się i miłości. Rozumna siła współczującej miłości nie tylko czyni człowieka zdolnym do spełniania zadań stawianych przez życie, ale doprowadza także do najmniejszego rozwoju jego własnej istoty, do powstania w nim prawdziwej duchowej kultury. Tajemnica wielkości Chrystusa kryje się właśnie w najdoskonalszym zespoleniu się obu tych pierwiastków idealnego charakteru. Toteż wprowadzanie człowieka w głąb chrześcijańskiego świata idei stanowi najważniejsze oddziaływanie wychowawcze.

Powyższe określenie chrześcijańskiego ideału wychowania wyznacza pierwsze miejsce wśród zadań wychowania kształceniu woli, wytwarzaniu w jednostce „siły ześrodkowującej”. Foerster wymieniał dwa środki pomocnicze w kształceniu tej siły: była to inspiracja (natchnienie), czyli budzenie wiary w najwyższe wartości, wprężanie w służbę ideału religijnego oraz ćwiczenie się w energii czynnej „pobudzającej do życia przez energiczne poczynania, wrodzone zdolności i siły i należycie ugruntowane wiadomości do czynu, jak też w energii hamującej wzmacniającej siłę oporu wobec chwilowych popędów”¹¹. Podnosił także znaczenie ascezy, jako planowanego ćwiczenia się w panowaniu nad sobą.

Kierując swoje zainteresowanie w stronę doskonalenia wnętrza człowieka nie zapomniał Foerster także o konieczności kształcenia umysłu. Chodzi nie o to, że się „umie czytać i pisać, lecz o to, co się czyta i co się pisze”¹². Foerster wyrażał obawę, że jeśli „wdrażanie umiejętności umysłowych będzie izolowane od tworzenia kultury wewnętrznej, to grozi niebezpieczeństwo, że ich przyszłe stosowanie w życiu będzie także izolowane od wyższych celów życiowych”¹³.

Niebezpieczeństwo w kształtowaniu pełnego, silnego charakteru upatrywał Foerster również w zbytym zacieśnianiu tego ideału, które wynikać może ze swego rodzaju zaborczości pedagogiki obywatelsko-państwowej wobec wychowanych jednostek, a także może być spowodowane zbytym propagowaniem amerykańizmu i „szkoły pracy” we współczesnej praktyce pedagogicznej. Wyższość chrześcijańskiego wychowania uzasadniał Foerster dokonując krytyki amerykańskiej pedagogiki pracy, która według niego często wkraczała na teoretycznie fałszywą i niebezpieczną drogę. Wprawdzie zwracała się ona słusznie przeciwko ślepemu zewnętrznemu przymusowi w nauce, ale motywy, którymi się w zamian posługiwała były dla prawdziwie kształcącej charakter pedagogiki pracy zupełnie niedostateczne. Pedagogika ta usiłowała uczynić za pomocą udoskonalonej metodyki nauczania pracę tę zabawą, tak że wszelka pobudka do przewycięzania siebie została właściwie usunięta.

Na tle stworzonego uniwersalnego ideału wychowania wyrażającego się w pojęciu osobowości duchowej opartej na wartościach religijnych Foerster formułował poglądy dotyczące wychowania społecznego oraz obywatelsko-państwowego. Poglądy wobec tego problemu wyłożył pisarz głównie w pracy „Wychowanie obywatelskie”, której pierwsze wydanie nastąpiło w 1914 r.¹⁴, a drugie 1922 r.¹⁵; polskie tłumaczenia ukazały się w 1919 r. oraz w 1936 roku¹⁶.

Wychowanie społeczne ujmował ogólnie jako „wychowanie w duchu możliwie najszerzej rozumianego współzycia ludzi”¹⁷. Pierwszą jego fazą jest obywatelski sposób myślenia, który określa się zazwyczaj jako lojalność względem interesów państwa. W rozważaniach nad wychowaniem obywatelskim i państwowym Foerster pisał także o „kulturze etnicznej”, którą odniósł do Niemców i innych narodów wobec mniejszości narodowych. Z kultury etnicznej winna wypływać pedagogika etniczna, na którą składa się wszelka polityka asymilacyjna polegająca na wyraźnym i wielkodusznym dowodzie szacunku wobec odrębności i tradycji mniejszości narodowych, a nawet wobec ich uporu i hermetyczności kulturowej.

¹¹ F. W. Foerster, *Wychowanie i samowychowanie*, Lwów 1934, s. 11.

¹² F. W. Foerster, *Wychowanie człowieka*, Warszawa 1913, s. 3 i dalsze.

¹³ Tamże, s. 9.

¹⁴ *Staatsbürgerliche Erziehung. Prinzipienfragen politischer Ethik und politische Pädagogik*. Zweite vermehrte und umgearbeitete Auflage – Leipzig und Berlin 1914.

¹⁵ *Politische Ethik und politische Pädagogik. Mit besonderer Berücksichtigung der Kommenden deutschen Aufgaben*. Vierte stark erweiterte Auflage der „Staatsbürgerlichen Erziehung“, 3 unveränderter Abdruck, München 1922.

¹⁶ F. W. Foerster, *Wychowanie obywatelskie*, przekł. J. Mirski, przedmowa J. Mirski, Lwów 1936.

¹⁷ F. W. Foerster, *Wychowanie i samowychowanie*, op.cit., s. 200.

Wyższy stopień wychowania obywatelskiego i państwowego to rozwijanie w wychowankach sumienia, poczucia sprawiedliwości i lojalności, wychowanie w duchu bezwarunkowego posłuszeństwa wobec poczucia sumienia i przyzwoitości.

Najwyższym etapem wychowania państwowego jest wytworzenie swoistej zgodności między polityką państwa a założeniami ideowymi akceptowanymi i wdrożonymi w życie człowieka. Polityka państwa musi określać te same zasady, z których czerpią siłę wewnętrzną jednostki, jeśli służba dla państwa nie ma być przez nie odczuwana jako zdrada najwyższych wartości religijno-moralnych i własnej osobowości. Toteż wychowanie obywatelskie w przekonaniu Foerстера nie może jedynie przystosować się do wymagań życia zbiorowego, ale musi starać się o wzmocnienie siły osobowości, na której ostatecznie opiera się cała potęga państwa.

Konkludując główne kierunki pisarstwa pedagogicznego Foerстера można stwierdzić, że jego poglądy próbowały przełamywać niepotrzebne i niebezpieczne antynomie pomiędzy pedagogiką wywodzącą się z nowej refleksji wychowawczej początku XX wieku, a tradycyjną pedagogiką opartą na chrześcijańskich zasadach.

Bezreligijne „nowe wychowanie” uważał za obszar swoistej próżni, a nawet za poważne zło, którego skutki dostrzegą społeczeństwa sprzyjające nowościom pedagogicznym. Nie widział pisarz żadnych, ani formalnych, ani metodologicznych przeszkód, aby nowe tendencje pedagogiczne XX wieku obok socjologii, psychologii i nowo powstałych nauk o wychowaniu wzbogacić o chrześcijańską tradycję wychowawczą.

Bardzo cenne współcześnie w poglądach Foerстера jest jego ustosunkowanie się wobec kwestii wolności oraz karności w wychowaniu przy uwzględnieniu szacunku dla godności ludzkiej, sprzeciw wobec przeciążeniu szkolnemu młodzieży i werbalizmowi, a także szeroko uzasadniona pochwała dla stosowania w procesie dydaktycznym obserwacji i wnioskowania. Nie mniej istotne były także poglądy Foerстера na kulturę życia codziennego, wychowania w rodzinie, relacji między rodzicami i dziećmi. Podkreślić należy również szczególne znaczenie twórczości Foerстера dla poszukiwań metodycznych katechetów i współczesnej pedagogiki religijnej, która niedawno wprowadzona została do szkoły polskiej.

Niebywale aktualna w nowoczesnym społeczeństwie obywatelskim i próbach demokratyzacji szkolnictwa jest, podnoszona przez Foerстера, sprawa właściwego wyznaczenia funkcji samorządowi uczniowskiemu oraz jego pogląd na wychowawcze i religijne znaczenie skautingu.

Refleksja wychowawcza, zwłaszcza moralna Foerстера nie mogła zawęzić się — w dramatycznych czasach, w których żył — do problemów społecznych i politycznych. Podjął on teoretycznie pogłębione refleksje nad wychowaniem społecznym, państwowym, czyli obywatelskim. Stworzona w tym okresie koncepcja Foerстера była — jak zakładał Józef Mirski — „bodaj czy nie najgłębsza ze wszystkich współczesnych”¹⁸. Na tle poglądów Paula Natropa, Georga Kerschensteinera i innych pedagogów oraz społecznej pedagogiki francuskiej i anglosaskiej różnił się Foerster głębokim tonem religijnym i chrześcijańskim, które obejmowało całą jego refleksję wychowawczą.

Znacznie dalszy był także od racjonalizmu, szowinizmu, a także skrajnego pragmatyzmu. Zalety literatury zachodnio-europejskiej na temat wychowania łączył syntetycznie w jednolitą koncepcję, którą można określić jako personalizm chrześcijański. Zawierał on elementy idealizmu platońskiego, humanitaryzmu niemieckiego, pragmatyzmu amerykańskiego, społecznej kultury angielskiej, a nade wszystko chrześcijaństwa. Stworzył z nich ideał człowieka wykształconego, sprawnego fizycznie, z mocnym charakterem, osobistą godnością, świadomego obowiązków wobec innych ludzi, społeczeństwa i państwa, z patriotycznym kultem własnego narodu i uszanowania praw obcych, wolnego od ksenofobii, pochwały wobec militarystyki, arogancji dla słabszych, nadmiernego kultu dla państwa. Klamrą spinającą te cechy człowieka i całej społeczności ludzkiej ma być Chrystus.

¹⁸ J. Mirski, *Fryderyk Wilhelm Foerster, profil osobistości*, w: „Etyka a polityka”, Lwów 1926, s. 25.

Fryderyk Wilhelm – jak uważał Ludwik Chmaj – „wierzył iż zasady moralne chrześcijaństwa odpowiadają najgłębszym potrzebom duszy ludzkiej i na zasadach tych pragnął oprzeć życie człowieka”¹⁹. Zasady moralne powinny być udziałem nie tylko człowieka, ale państw, narodów, ich polityki, działań integracyjnych zmierzających do harmonii ludzkiego świata.

3. Foerster jako chrześcijański pisarz pedagogiczny w Polsce

Twórczość pedagogiczna Fryderyka Wilhelma Foerstera w początkach XX wieku znalazła wielu zwolenników w całej Europie Zachodniej, toteż zrozumiałym jest, że także na ziemiach polskich nie przeszła bez echa stając się źródłem wielu cennych wskazań i twórczych przemyśleń dla polskich pedagogów. Wielokrotnie odwoływali się oni bezpośrednio do poglądów zawartych w licznych pracach Foerstera wyrażając o nich bardzo pochlebne opinie. U innych zauważyć można pełną zgodność zapatrywań na poszczególne kwestie wychowania, choć brak wyraźnych sformułowań deklarujących ideowe powinowactwo z poglądami Foerstera.

Foerster był niewątpliwie najpoczytniejszym w Polsce autorem prac pedagogicznych, które zaczęto wydawać od 1906 roku. Do 1911 roku wydano pięć prac pisarza. W 1911 r. opublikowano pracę „Studenci wobec katolicyzmu”, która była w Niemczech drukowana w roczniku „Jahrbuch moderner Menchen”. W tym samym roku ponownie wydano przekład „Umiejętności życia” oraz „Seksualną etykę i pedagogikę”, która stworzyła w Polsce początek refleksji nad wychowaniem seksualnym.

Wybuch wojny przerwał intensywność polskich tłumaczeń prac Foerstera, zdołano wydać pracę „Młodzież a wojna wszechświatowa”, w której pisarz przestrzegał przed niebezpieczeństwami moralnymi, jakie niesie wojna, nawoływał do pokoju osiąganego poprzez słowo, czyn i pracę.

Jak stąd wynika, prace pedagogiczne Foerstera wydawane w języku polskim w okresie zaborów obejmowały bardzo szeroką problematykę moralną, społeczną, pedagogiczną. Płynęła z nich wiara w możliwość wychowania nowego człowieka, doskonalenie dojrzałości społecznej, religijnej, a przez nią możliwość politycznego usamodzielnienia.

Potrzeba i znajomość dzieł Foerstera w okresie zaborów wynikała z tego, że ich treść moralna pociągała szerokie rzesze czytelników. Jego prace głęboko przepojone duchem chrześcijańskim znajdowały zwolenników wśród reprezentantów rozwijającej się pedagogiki narodowej.

O popularności dzieł Foerstera zdecydowała osoba samego autora i jego konsekwentnie, głęboko przyjazny stosunek do Polaków i do naszego narodu. Pisarz znał historię Polski i rozumiał naszą sytuację polityczną. Nie znał dokładnie polskiej literatury romantycznej z braku tłumaczeń w języku niemieckim, ale czasami powoływał się na Mickiewicza.

I chociaż w jego pracach nie znajdujemy wprost protestu przeciwko zaborom, w tym zaborowi pruskiemu, to jednak dostrzegać można bez trudu myśl nową i wielce odważną. Domagał się poszanowania kultury polskiej przez Niemców, stworzenia Polakom korzystnych warunków jej rozwoju. Proponował by wyrazem przyjaznej polityki narodowościowej Prus wobec Polaków było stworzenie w Poznaniu polskiego muzeum narodowego i polskiej biblioteki.

Wobec polityki pruskiej formułowanej wobec Polaków Foerster wykazywał duży krytycyzm. Oceniał tę politykę, zarówno w Wielkopolsce, jak i na Śląsku jako wyraz tendencji militarystycznych, ekspansji Bismarcka, wielkiej niesprawiedliwości wobec Polaków i ich Kościoła²⁰.

Serdeczności i przyjaźni wobec Polaków dawał Foerster wyraz we wstępach do swoich książek pisanych dla potrzeb polskiego czytelnika. Wyrażał w nich pragnienie współpracy polsko-niemieckiej, zwłaszcza w zakresie kulturalnym, szacunek dla wysiłku moralnego naszego narodu, które poprzedziło powstanie państwa polskiego.

¹⁹ L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, op.cit., s. 446.

²⁰ F. W. Foerster, *Die Deutsche Jugend und der Weltkreis. Kriegs und Friedensaufsätze*, Leipzig 1916.

Odzyskanie niepodległości w 1918 r. stworzyło bardziej korzystne warunki edytorskie dla prac Foerстера. Polacy ze względu na wielkie zasługi pisarza z okresu zaborowego pragnęli go uczcić w sposób szczególnie godny. Akademia Umiejętności w 1920 r. mianowała go członkiem honorowym²¹.

Wzmożenie edycji i reedycji prac Foerстера nastąpiło w latach trzydziestych („Religia i kształcenie charakteru”, „Wychowanie i samowychowanie”, „Wychowanie obywatelskie” i inne). Tuż przed wybuchem wojny wydano „Niemcy a Europa”, w których rozdziały XI i XII napisał specjalnie do wydania polskiego.

Poglądy Foerстера w Polsce życzliwie przyjmowało środowisko nauczycieli skupionych wokół chrześcijańskiej demokracji. Poglądy pisarza wzbudzały szerokie zainteresowanie również wśród ludzi nie związanych bezpośrednio z oświatą i szkolnictwem, ponieważ Foerster kierował swoje uwagi i przemyślenia do wszystkich, chcąc wpłynąć na wewnętrzną przemianę i duchowe odrodzenie każdego człowieka bez względu na wiek, płeć czy wykształcenie.

W 1937 r. pisarz wydał w Szwajcarii obszerną pracę „Europa und die deutsche Frage”, w 1939 r. przetłumaczono ją na język polski „Niemcy a Europa”²². Przewidywał w niej wybuch wojny, która będzie najstraszniejszym wydarzeniem w historii ludzkości. Również przewidująca była wizja Foerстера dotycząca organizacji powojennego państwa niemieckiego jako federacja krajów (landów) włączona do ogólnej federacji państw europejskich.

Jak widać Foerster nie tylko przewidywał i ostro piętnował zbliżającą się wojnę, ale kreślił hipotetyczny scenariusz jej złożonych konsekwencji. Jako wielki moralista przywołał potrzebę wskazania winy, ale i wielką potrzebę wybaczenia, zadośćuczynienia, opamiętania, które mogą jedynie prowadzić do współpracy i rozwoju państw Europy.

W okupowanej Warszawie w konspiracyjnej drukarni w 1942 r. ukazała się 19-stronicowa broszurka pt. „W przededniu rozgrywki. Niemcy o sobie”. Ta mała praca zawierała główne tezy książki Foerстера „Niemcy a Europa”, w jej zakończeniu nieznani wydawcy umieścili zawołanie skierowane do Polaków: „Czytajmy Foerстера!”²³.

Ta mała konspiracyjna broszurka w 1942 r. wydana w ponurym okupacyjnym okresie, w mieście ze szczególną zjadliwością pacyfikowanym i dręczonym, była jednocześnie ostatnim głosem Fryderyka Wilhelma Foerстера w Polsce. Był to głos człowieka przerażonego wojną i jej skutkami; wydawca nie umieścił w niej szerszych refleksji religijnych, ta ostatnia praca miała však podnieść nie tyle ducha wiary, ale nadzieję na zwycięstwo. Tak ostatnia wydana praca dotycząca Foerстера mówiła pośrednio polskiemu czytelnikowi, że wśród narodu niemieckiego są jednostki, które cechuje mądrość, rozważa, wypróbowana od dawna przyjaźń wobec Polaków i wspólna z naszym narodem dzielona nadzieja na pokonanie tego wszechogarniającego zła, jakim jest nienawiść, zbrodnia i wojna.

Fryderyk Wilhelm Foerster należał niewątpliwie do wyjątkowych cudzoziemców, którzy w różnych okresach funkcjonowania naszego narodu, od zaborów, poprzez lata międzywojenne do okupacji hitlerowskiej wspierał potrzeby społeczno-moralne, religijne i edukacyjne Polaków, obdarzając życzliwością i przyjaźnią, dając im przy tym głęboki, wzruszający wyraz.

Poczytność F. W. Foerстера w okresie zaborowym i w Drugiej Rzeczypospolitej, uznanie i szczyty, jakie otrzymał od Polaków wyznacza mu miejsce szczególne zarówno w literaturze pedagogicznej, jak i w procesie odnowy moralnej i umocnienia społeczno-religijnego naszego narodu w pierwszej połowie XX wieku. Jego książki były potrzebne, poszukiwane i czytane przez nauczycieli, wychowawców, rodziców, katechetów, działaczy oświatowych i polityków. Przytaczano jego poglądy, bezpośrednie słowa i określenia w licznych pracach zarówno pedagogicznych, jak i społeczno-politycznych.

²¹ Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności (sygnatura PAU I-4), wniosek z dnia 26 marca 1919 r. stawiający kandydaturę Profesora F. W. Foerстера na członka czynnego zagranicznego.

²² F. W. Foerster, *Europa und die deutsche Frage*, Lucerna 1937, F. W. Foerster, *Niemcy a Europa*, Warszawa 1939.

²³ *W przededniu rozgrywki, Niemcy a sobie*, Warszawa 1942, Wydawnictwo Frontu Odrodzenia Polski; ta mało znana broszurka znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie, sygn. I 578315 Cim.

W interpretacji postaci F. W. Foerstera w opinii polskich pedagogów jest zgoda co do faktu, jakim siłom i jakiemu złu Foerster konsekwentnie się przeciwstawiał. Zupełnie podobna zgodność co do tego faktu jest w pedagogice niemieckiej²⁴. Kontrowersje budziły i budzą nadal proponowane przez Foerstera środki i metody przeciwstawienia się temu wszystkiemu, co człowieka i narody ogranicza, izoluje i zubaża duchowo. Pisarstwo społeczne, religijne i pedagogiczne Foerstera, poza nieprawdopodobną na życie jednego człowieka wielością i różnorodnością problemową, budziło sprzeciw już w chwili swego powstania, budziło też akceptację, szacunek i wdzięczność czytelników. Pisarstwo to trafiało w pewną lukę filozoficzno-społeczną, w bezradność ludzi co do sposobów poprawienia, pogłębienia życia człowieka i oparcia go na zasadach chrześcijańskich. Dlatego Foerster był tak bardzo potrzebny w pierwszej połowie XX wieku i z tych samych powodów był w drugiej połowie naszego stulecia surowo krytykowany, odsunięty z refleksji społeczno-pedagogicznej i wreszcie zapomniany.

Krzysztof Jakubiak
Bydgoszcz

Idea współdziałania wychowawczego rodziny i szkoły w Europie Zachodniej oraz na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX i początkach XX wieku

Pedagogiczne koncepcje współdziałania podmiotów wychowawczych wywołują ciągle żywe, w ostatnich zaś latach coraz większe zainteresowanie¹. Dlatego też interesujące może być zbadanie genezy tej idei i zjawiska wychowawczego. Przemianom w edukacji towarzyszyła w przeszłości i nadal jest aktualna relacja rodziny i szkoły. W dziejach nowożytnych tym środowiskom wychowawczym nadawano rangę głównych instytucji edukacyjnych.

Problematyka pedagogicznej relacji rodziny - szkoły była w przeszłości i jest obecnie określana w piśmiennictwie wychowawczym przy użyciu terminów: „współpraca rodziny i szkoły” bądź „współdziałanie rodziny i szkoły”, ale często również jako „współpraca” lub „współdziałanie rodziców i nauczycieli”. Istota tej relacji dotyczy wzajemnego wspomagania się obu jej podmiotów, po przyjęciu wspólnych celów i zadań oraz form, za pomocą odpowiednich metod działań. Współdziałanie było i jest obecnie najczęściej podejmowane „dla dobra dziecka”, rzadziej „wspólnie z dzieckiem”. W każdym przypadku jest ważnym czynnikiem i przejawem uspołecznienia edukacji.

²⁴ Doniesienia z badań o wpływie pedagogiki niemieckiej na polską myśl pedagogiczną zawarte są m.in. w pracach D. Koźmian, *Pedagogika niemiecka i jej wpływ na polską teorię i praktykę pedagogiczną w latach 1918-1939*, w: *Gesellschaften im Wandel Herausforderungen an die Pädagogik, Deutsch - polnische Symposium der Technischen Universität Berlin und der Universität Szczecin, Stettin - Berlin 1992*, Heft 2, s. 27-32; D. Koźmian, *Zum Einfluss deutscher Pädagogik auf die polnische Schulkonzeption 1918-1939*, w: „Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock”, Mecklenburgische Schulgeschichte 1990, G-Reihe 39, s. 69-73.

¹ A. Smołalski, *Przyczynki źródłowe do teorii szkoły. Z myśli organizacyjnej w polskiej pedagogice*, cz. I, „Studia i monografie AWF we Wrocławiu”, Z. 7, Wrocław 1984, s. 36-52; Tenże, *Postulat uspołecznienia szkoły i edukacji w polskiej myśli pedagogicznej do 1939 r.*, „Forum Oświatowe” 1992, nr 5, s. 3-25; M. Wimiński, *Współdziałanie szkoły i środowiska. Aspekt socjopedagogiczny*, Warszawa 1992; J. Radziejewicz, *Szkola uspołeczniiona i uspołeczniająca*, Warszawa 1989; T. Lewowicki, *Przemiany oświaty. Szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*, Warszawa 1994, s. 36-49; W. Segiet, *Kształtowanie się pedagogicznej relacji rodzina - szkoła. Problem współpracy pomiędzy nauczycielami i rodzicami*, „Studia Edukacyjne” 1995, nr 1, s. 89-102; *Pedagogiczna relacja rodzina - szkoła. Dylematy czasu przemian*, pr. zb. pod red. A. W. Janke, Bydgoszcz 1995.